

FEJEZETEK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETÉBŐL

TANULMÁNYOK

BALLA TIBOR

SZÖVETSÉGESBŐL HÁBORÚS ELLENFÉL

Olaszország 1915. májusi hadba lépésének katonapolitikai előzményei és körülményei

From Ally to Enemy
Military-Political Antecedents and Circumstances of Italy's
Entering the War in May 1915

The author first describes the political considerations which lead Italy to declare its neutrality at the outbreak of the Great War.

The paper gives a short summary of the negotiations about the Italian–Austrian–Hungarian territorial compensations from autumn 1914 to April 1915. After describing the Italian plans for war, elaborated by Chief of General Staff Luigi Cadorna, and the war preparations, it gives details on the organisation and development of the Italian ground forces and the navy in 1914–15.

The author offers an insight to the preventive anti-Italian war plans of Austro–Hungarian Chief of General Staff Franz Conrad von Hötzendorf, to Austria–Hungary's defence preparations on the future south-western front between August 1914 and May 1915, and writes about the evacuation carried out in the operation area in May 1915, too.

After presenting the Austro–Hungarian reception of Italy's declaration of war on 23 May 1915, it enumerates the size and organisation of the Italian and Austro–Hungarian armies facing each other on the front opening on 24 May 1915.

The short summary of the results of the Imperial and Royal Navy's successful attack on the Italian coasts on 23–24 May is followed by the consequences of the above events.

Keywords: Triple Alliance, territorial compensation, First World War, Italy's declaration of war, south-western front, Luigi Cadorna, Franz Conrad von Hötzendorf

Az 1915 májusában bekövetkezett olasz hadba lépés katonai és politikai előzményeinek, valamint körülményeinek alapos vizsgálatával a magyar hadtörténetírás – az utóbbi évtizedek néhány próbálkozásától eltekintve – adós maradt. A magyar szempontból egyáltalán nem elhanyagolható történések, nevezetesen az olasz vagy akkori hivatalos elnevezéssel Délnyugati Front kialakulása, az ott lezajlott harcok döntő befolyással voltak a háború további menetére és végkifejletére.

Tanulmányomban a Nagy Háború kirobbanásával kezdődő és Olaszország 1915. május 23-án az Osztrák–Magyar Monarchiának küldött hadüzenetével, az antant oldalán történt

hadba lépésével, végül az ellenségeskedések megindulásával záruló, megközelítőleg 10 hónap alatt lezajlott folyamatnak és eseménysornak a bemutatását tűztem ki célul a legújabb kutatási eredmények alapján.

A Nagy Háború kitörése és Olaszország semlegessége

Olaszország és Ausztria–Magyarország 1882 óta formálisan szövetségesnek számítottak, de a hagyományos érdekkellentétek és a kölcsönös bizalomhiány aláásták a szövetségi viszonyt. A kapcsolatok romlásához az olasz irredenta törekvések, a balkáni (elsősorban az albániai) politikai érdekkellentétek, a két ország századfordulótól kezdve kialakult fegyverkezési és flottaversenye, a Franz Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök által kidolgozott és kiszivárgott olasz ellenes támadó tervek is hozzájárultak.¹

Az 1914. június 28-i sarajevói merénylet után kialakult júliusi háborús válság felfedte az 1882 óta létező hármasszövetség ellentmondásait. Ausztria–Magyarország Szerbia ellen indítandó tervezett támadása a döntéshozók fejében azzal a tudattal párosult, hogy Olaszország a szövetség VII. cikke alapján biztosan jelentkezni fog területi kompenzációkért.² Bécs nem kívánta teljesíteni az olasz kompenzációs igényeket, ezért a német kancellár teljes támogatását élvezve, július elején az a döntés született, hogy a déli szomszéd elleni akcióról ne értesítsék Rómát. Az olasz nagykövet július 25-én országa kompenzációs igényét hivatalosan is bejelentette Bécsben, a szerződés VII. cikkelyére hivatkozva. Az olasz hivatalos álláspont szerint a Monarchia kormánya a hármasszövetség rendelkezéseivel ellentétben a Szerbia elleni ultimátumról nem tartott előzetes megbeszélést az olasz kormánnyal, így a kialakuló háborúban Olaszországnak nem lehetnek katonai kötelezettségei.³

A németek számára fontos volt, hogy a szövetségesei közötti ellentétek elsimuljanak, Itália pedig teljesítse a szövetségből rá háruló katonai köteletségét. Az 1914. március 11-én aláírt új német–olasz katonai egyezmény értelmében ugyanis Olaszországnak a német haderő balszárnyának megerősítésére három hadtestet és két lovashadosztályt (mintegy 300 000 főt) kellett volna a franciák ellen a Rajnánál felsorakoztatnia.⁴

A németeknek tehát szükségük volt az olaszok fegyveres támogatására, ezért megérte fogadták azok álláspontját.⁵ Leopold Berchtold osztrák–magyar külügyminiszter augusztus 1-jén abban az esetben akarta elfogadni az olasz értelmezést, ha a 35 milliós Olaszország a szerbiai konfliktus általánossá szélesedése esetén is teljesíti szövetségi kötelezettségeit. Az olasz kormány hivatkozva Berchtold felemás állásfoglalására, és annak tudatában, hogy egy világméretűvé szélesedő háborúból Nagy-Britannia nem fog kima-

¹ Afflerbach 2007. 59. o.

² Az 1882. május 20-án megkötött hármasszövetség Olaszország, Ausztria–Magyarország és Németország védelmi szövetsége volt. A szerződéssel Olaszország nyerte a legtöbbet, hiszen szövetségeseire támaszkodva aktívabb politikát folytathatott főként Franciaország rovására. Az 1887-ben történt első megújításakor a szerződés főszövegébe olasz kívánságra egy új VII. cikkelyt iktattak be, amely a balkáni rekompensációkat szabályozta a Monarchia és Itália között. Megegyeztek, hogy a balkáni status quo megváltoztatása ideiglenes vagy tartós megszállással csak a két hatalom előzetes egyeztetése alapján történhet meg, továbbá minden területi vagy más jellegű előny fejében kölcsönös kompenzációkat helyeztek kilátásba.

³ Szabó 1980. 23–26. o.

⁴ Uo. 25. o.

⁵ Ausztria–Magyarország szintén profitálhatott volna az olasz háborús részvételből, mivel a rajnai frontról német hadosztályokat lehetett volna az orosz frontra küldeni már a háború elején.

radni (az ellene való hadba lépést már a hármasszövetség aláírása óta feltétlenül el akarták kerülni), augusztus 3-án semlegességi nyilatkozatot tett,⁶ amihez a hármasszövetség III. cikkelyét hívta segítségül, mely szerint csak egy nem provokált támadás esetén volt kötelezett beavatkozásra.⁷

III. Viktor Emánuel baráti hangú táviratokat küldött Bécsbe és Berlinbe, amelyekben rámutatott a Monarchia felelősségére a háború kirobbanásában, de szövetségeseinek sok szerencsét kívánt, és biztosította őket folyamatos szolidaritásáról, valamint jóindulatú semlegességéről.⁸ Olaszország politikusai többek között azért döntöttek a semlegesség mellett, hogy időt nyerjenek, és kivárják a további nemzetközi fejleményeket, valamint a háború alakulását.

Az olasz semlegesség kinyilvánításával Franciaország nyert a legtöbbet. 1914-ben 60 000 olasz katona tartózkodott Afrikában megszállóként, így a franciák gyarmati csapataik jó részét Európában tudták bevetni.⁹

A németek viszont veszteségként könyvelhették el a történeteket. A nyugati fronton a hiányzó olasz csapatok gyengítették a támadó német haderőt, végül a remélt gyors döntés ezen a hadszíntéren is csak illúziónak bizonyult.¹⁰

Az olasz–osztrák–magyar tárgyalások a területi kompenzációról

A háború kitörését követően a frontokon kialakult, kedvezőtlen hadihelyzet arra kényszerítette a német és az osztrák–magyar diplomáciát, hogy 1914. augusztus végén ismerjék el az olaszok kompenzációs igényeit, amelyeket azok a császári és királyi haderő Szerbia ellen megindított hadműveletei nyomán a balkáni status quo-ban bekövetkezett változásokkal indokoltak.

San Giuliano márki, olasz külügyminiszter még augusztusban kizárta, hogy afrikai, albániai vagy francia területekkel ki lehetne elégíteni az olasz területi követeléseket, a kompenzáció lehetséges tárgyaként viszont kiemelte Trentinót.¹¹ A Monarchia 1914. augusztus 8-án lezajlott közös minisztertanácsi ülésén a résztvevők a Dél-Tirolról való lemondást viszont egyértelműen elutasították.¹² Bécsben igyekeztek az olaszok érdeklődését Dél-Tirol vagy Trieszt helyett Albánia felé terelni.

Olasz részről közben felvették a kapcsolatot Oroszországgal, annak érdekében, hogy kipuhatolják, mit érhetnének el az antant oldalán.

Antonio Salandra olasz miniszterelnök 1914 októberében a jövőbeni politikai irányként a „sacro egoismo” irányvonalát jelölte meg, amely a háború után az ország nagyhatalmi státuszát jelentős területi gyarapodás által vélte biztosíthatónak, és arra irányult, hogy a semlegesség megőrzésének a lehető legmagasabbra verjék fel az árát mindkét katonai szövetséggel szemben.

⁶ Szabó 1980. 26–27. o.

⁷ Jordan 2008. 58. o.

⁸ Afflerbach 2007. 56–57. o.

⁹ Jordan 2008. 60. o.

¹⁰ Uo. 61. o.

¹¹ Hajdu – Pollmann 2014. 139. o.

¹² Komjáthy 1966. 159–168. o. A Monarchia közös minisztertanácsa a későbbiekben is foglalkozott az olasz kérdésekkel, így 1914. augusztus 19-én, szeptember 7-én és 20-án, október 31-én, 1915. február 3-án és március 8-án. Uo. 168–233. o.

San Giuliano 1914 októberében bekövetkezett halála után utóda, Sidney Sonnino báró eleinte szintén a semlegesség fenntartása mellett voksolt, és kitért az antanthoz történő csatlakozásra való felhívása elől.

1914. december 11-én az olasz kormány újra felvetette a területi kárpótlás kérdését, arra hivatkozva, hogy a császári és királyi haderő benyomulása szerb területre a balkáni helyzet megzavarását jelenti. Leopold Berchtold osztrák–magyar külügyminiszter december 12-én hajlandó volt a tárgyalások folytatására, azonban hangsúlyozta, hogy a hadműveletek során megszállt szerb területek folyamatban lévő kiürítése miatt nincsen megfelelő alap arra, hogy konkrét tárgyalások induljanak meg.¹³

Az olasz kormány hivatalosan 1915. január 11-én jelentette be, hogy kompenzációs igényei már nem a Balkánra, hanem a Monarchia olasz lakta területeinek esetleges átengedésére vonatkoznak.

Berlinben az olasz semlegesség további fenntartását kívánták, így nyomást gyakoroltak az osztrák–magyar külügyi vezetésre az engedékenyebb magatartás érdekében. 1915 januárjában a németek a Tirolról való lemondás fejében felajánlották a Monarchiának a sziléziai Sosnowice szénvidékét.

Az Olaszországgal folytatott tárgyalásokon túlzott engedékenységgel vádolt Berchtoldot január 13-án Burián István báró váltotta fel, aki meg volt győződve arról, hogy az olaszok hadba lépése az antant oldalán elkerülhetetlen, legfőbb feladatának ezen időpont minél messzebbre való kitolását tekintette. Törekedett arra, hogy meggyőzze az olaszokat a Monarchia tárgyalási szándékáról, viszont engedményt csak akkor tett, ha partnerei még nagyobb követeléseket fogalmaztak meg. Amikor február 9-én Burián bejelentette a Monarchia rekompensációs igényét Valona¹⁴ és a Dodekanészosz-szigetek olasz megszállása miatt, az olasz fél február 15-én megszakította a tárgyalásokat.¹⁵

Theobald von Bethmann-Hollweg német kancellár és Erich von Falkenhayn altábornagy vezérkari főnök február 20-án Teschenbe utazott, ahol Buriánnal és Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnökkel próbálták a területátengedéseket elfogadtatni. A megbeszélések azonban nem jártak eredménnyel, főleg Conrad ellenezte a dél-tiroli területekről való lemondást, álláspontja azonban mégsem jutott érvényre. Az 1915. március 8-án lezajlott közös minisztertanács a súlyos kárpáti kudarcok hatására elvben elfogadta Dél-Tirol átengedését az olaszoknak, de semmilyen konkrét ajánlatot nem tett.¹⁶

A döntésről Olaszországot március 9-én értesítették, amely még ugyanaznap közölte az antant hatalmakkal azokat a feltételeket, amelyek teljesítése fejében hajlandó lenne oldalon belépni a háborúba. Az antant elfogadta az olasz igényeket, és ígéretet tett a követelt területek olasz kézbe adására a háború győzelmes befejezése után.

A Monarchia március 27-én közölte Rómával, hogy Dél-Tirolban csak Trient (Trento), Rovereto, Riva, Tione és Borgo körzetét hajlandó átengedni. Az antant ígéretének birtokában az olasz kormányt már nem elégtették ki a bécsi javaslatok, most már egyre többet követeltek, és ragaszkodtak az átadott területek azonnali megszállásához. Április

¹³ A világháború 1914–1918. IX. k. 1940. 673–675. o.

¹⁴ Olaszország kihasználva a központi hatalmak lekötöttségét, 1914. október 31-én elfoglalta a valonai-öbölben lévő Saseno-szigetet, majd december 25–29. között az albániai zavargásokra hivatkozva csapatai megszállták Valona kikötőjét.

¹⁵ *Hajdu – Pollmann* 2014. 140–141. o.

¹⁶ *Szabó* 1980. 29–33. o.

8-án már Tirol egész olasz lakta részét, továbbá Bozen (Bolzano) körzetét követelték az Isonzó völgyével, Görz és Gradisca területével együtt, továbbá a fontosabb adriai szigetek azonnali átengedését. Triesztet autonóm területté akarták alakítani, és Valona környékére is bejelentették igényüket. Burián április 16-i válaszejgyezékében megküldött ajánlata nem sokban tért el a korábitól.¹⁷ Az olaszok a későbbi tárgyalások során sem engedtek követeléseikből. Az antanttal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan tovább tárgyaltak a központi hatalmakkal is, fenntartva a látszatot, hogy lehetséges a megegyezés.¹⁸

A központi hatalmak részéről időközben folytak a gorlicei áttörés hadműveleteinek előkészületei, így ahhoz is időt kellett nyerni. Német nyomásra a Monarchia április 16-án újabb dél-tiroli területek átengedését ajánlotta fel. Falkenhayn kérésére április 20-án Conrad is engedékenységet sürgetett. Április 21-én az uralkodó hozzájárulásával elhatározta a hadvezeték, hogy ellenállás és harc nélkül nem engednek Itália túlzó követeléseinek. Az olaszok április 22-én érkezett elutasító válasza nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet elkerülni a szakítást.¹⁹

Április 24-én német kezdeményezésre Berlinben Falkenhayn, Conrad és Burián megbeszélést tartottak egy Olaszország elleni közös katonai fellépés lehetőségéről, azonban az nem járt eredménnyel, mivel kiderült, hogy a központi hatalmak egyszerre két fronton nem képesek támadó hadműveleteket folytatni. Bécs közben kisebb engedmények árán húzta az időt az olaszokkal folytatott tárgyalásokon.

Az olaszok az április 26-án Londonban aláírt titkos szerződésben kötelezték magukat, hogy egy hónapon belül hadba lépnek az antant oldalán a központi hatalmak ellen. Az antant ígéretet tett, hogy Itália a háború befejezése után megkapja Dél-Tirolt, Triesztet, Görz és Gradisca körzetét, az egész Isztriát a környező szigetekkel, Dalmáciát, Valonát, Sasenot, a Dodekanészosz-szigeteket, Törökország ázsiai területeinek részeit vagy német gyarmati területeket Afrikában. Május 4-én Róma bejelentette a hármasszövetség felmondását. Május 5-én és 10-én a Monarchia újabb területi engedményeket tett, de az olaszok elzárkóztak a tárgyalásoktól. Conrad, miután megértette, hogy a németek katonai segítségére nem számíthat, május 18-án az olasz követelések sürgős elfogadását javasolta Buriánnak, aki május 22-én késznek mutatkozott az olaszok által követelt területek azonnali átadására. Az utolsó ajánlat azonban már túl későn érkezett.²⁰ Másnap ugyanis hivatalosan sor került a Monarchiának címzett olasz hadüzenet átadására.

Olaszország haditervei és háborús előkészületei

A hármasszövetség katonai rendelkezéseinek megfelelően, antant támadás esetén az olasz haderőnek Franciaország ellen az alpesi fronton támadó összpontosítást kellett végrehajtania, a 3. olasz hadsereget pedig a Rajna felső folyásához küldték volna. Az olasz parancsnok a német haderő főparancsnokságától kapta volna az utasításokat. A tervek szerint az osztrák vasutak szállították az olasz csapatokat a Rajnához, a szállítás részleteit évente aktualizálták.²¹ A szövetség 1912. decemberi megújításakor Alberto Pollio tábornok –

¹⁷ Szabó 1980. 34–37. o.

¹⁸ Jordan 2008. 80. o.

¹⁹ A világháború 1914–1918. IX. k. 675–676. o.

²⁰ Szabó 1980. 38–42. o.

²¹ Rusconi 2007. 20. o.; Jordan 2008. 59. o.

1908 és 1914 között az olasz haderő vezérkari főnöke – német kollégájának, Helmuth von Moltkénak megerősítette, hogy Olaszország háború esetén feltétlenül teljesíti szövetségi kötelezettségeit.²²

Utoljára 1913 májusában tisztázták az olasz erők felső Rajnához történő vasúti szállítási műszaki részleteit, annak értelmében az osztrák vasútnak a mozgósítás 10. napján készen kellett állnia a szállításra. A katonai együttműködés 1914. november 1-jén lépett volna életbe.²³

Luigi Zuccari altábornagy 1914 tavaszán Berlinben folytatott tárgyalásain német kollégáival pontosította a nyugati fronton bevetendő olasz csapatok feladatait, amelyeket a tervek szerint nyolc 21 cm-es olasz tüzéruddal is megerősítettek volna.²⁴

Az 1913. június 23-án aláírt német–olasz–osztrák–magyar haditengerészeti szerződés kimondta, hogy háború esetén az olasz és az osztrák–magyar flotta, kiegészülve a Földközi-tengeren állomásozó német hajókkal, Augusta, Gaeta, Messina körzetében egyesül a rangidős tengernagy – az osztrák–magyar flottaparancsnok, Anton Haus – parancsnoksága alatt, s a brit–francia flottával szemben a Földközi-tengeren folytat hadműveleteket.²⁵

Annak ellenére, hogy Olaszország és a Monarchia egy szövetségi rendszer tagjai voltak, a kölcsönös bizalmatlanság jegyében felkészültek az egymás elleni fegyveres konfliktusra is. Alberto Pollio tábornok egy védekezésre összpontosító hadászati tervet dolgozott ki, mivel Olaszország a feltételezett 40 támadó osztrák–magyar hadosztállal csak kisebb erőt tudott volna szembeállítani. A terv a dunai birodalomnak az Isonzó folyó és Dél-Tirol irányából egyszerre indított támadásával számolt, a Piave mögött tervezte felsorakoztatni az olasz védelem fő erőit, ahol a 2. és a 3. hadsereg 10 hadosztályának kellett volna felválnia 60–70 km szélességben. Azok szárnyát a Tagliamento folyó és a határ között 3 gyalog- és 3 lovashadosztály biztosította volna. A főerők balszárnyán a 4. hadsereg hat hadosztálya bontakozott volna szét Cismon–Belluno–Cadore körzetében, alapvetően védelmi feladattal, szükség esetén pedig a Piave és a Tagliamento között csapást kellett mérnie a támadó osztrák–magyar erőkre. Tirol nyugati határán, valamint a Garda-tó és Cismon között a hegyi csapatokkal megerősített 1. hadseregnek védelemre kellett berendezkednie. A hadászati tartalékot 6 hadosztály képezte volna, melynek felét a 2. és 3. hadsereg mögött, Padova körzetében, míg 3 hadosztályát a Garda-tótól délre, az 1. hadsereg mögött vonták volna össze. Pollio úgy vélte, hogy az olasz hadsereg fenti csoportosítása az alpesi fronton kiépített erődökkel szilárdan meg tudja védeni Olaszországot a Monarchia esetleges támadásával szemben.²⁶ Tervei szerint egy hadtestet Szicíliában, egy hadosztályt pedig Lazióban állomásoztattak volna egy lehetséges tengeri invázió elhárítására.²⁷

1914. június 28-án Pollio tábornok hirtelen meghalt. Utódja, Luigi Cadorna²⁸ tábornok július 27-én lépett hivatalba, majd július 31-én egy jegyzéket küldött az olasz királynak az olasz csapatok Németországba szállításáról, amelyre augusztus 1-jén az uralkodó szárnysegédjétől bejegyző választ kapott.

²² Rusconi 2007. 21. o.

²³ Uo. 23. o.

²⁴ Rusconi 2007. 26. o.

²⁵ Uo. 25. o.; Halpern 1998. 114–115. o.

²⁶ Szabó 1980. 49–50. o.

²⁷ Ropponen 1986. 66–67. o.

²⁸ 1914. 07. 27. és 1917. 11. 07. között az olasz haderő vezérkari főnöke. Életrajzát lásd: Magyarország az első világháborúban. Lexikon. 98. o.

Az olasz katonai és politikai vezetés közötti koordináció hiányát mutatja, hogy a kormány éppen akkoriban döntött az ország semlegességének kinyilvánításáról. Cadorna tiltakozott, de rögtön alkalmazkodott az új körülményekhez: tétovázás nélkül elkezdte kidolgozni az Ausztria–Magyarország elleni háború előkészületeit.²⁹

Cadorna 1914 augusztusában a korábban a francia határon és a déli helyőrségekben állomásozó csapatokat az osztrák–magyar határra irányította. Augusztus végén tovább növelte az országhatáron álló erőket, majd november elején a határerődökben elhelyezett csapatokat is megerősítette.

Nyílt titok volt, hogy Olaszország az összes európai nagyhatalom közül a leggyengébb hadsereggel bírt, amely 1914 augusztusában a Monarchia ellen nem tudott volna azonnal támadólag fellépni. Cadorna 1914-ben élesen látta az olasz hadsereg háborús felkészületlenségét. Számos hiányosságra felhívta a figyelmet, így például 13 500 tiszt hiányzott mozgósítás esetén, a csapatoknál szolgáló altisztek száma is kevés volt. Sok helyen nem állt rendelkezésre megfelelő gyakorlótér az alakulatok számára, a szabadságolt évfolyamok nem voltak megfelelően kiképezve, a csapatok ellátása elégtelen volt (például hiányzott 200 000 egyenruha), a gyalogság csak 700 tölténnyel bírt puskánként, a tábori tüzérség csupán 1200 lövedékkel rendelkezett ágyúnként. A tüzérség minőségi és mennyiségi hiányokkal küzdött (hadtestenként csak 96 lövege volt, míg az ellenfeleknek már 144–160). A népfelkelés még az 1870/87 mintájú régi puskákkal volt felfegyverezve, amelyeket a behívottak már nem ismerték. A géppuskás osztagok (mindegyik gyalog- és bersaglieri-zászlóalj részére egy osztag) még nem voltak mozgósíthatóak. A határon emelt erődök legénysége nem volt teljes.³⁰ A vezérkari főnök elsősorban a nagy űrméretű lövegek, a géppuskák és a teherautók hiánya, valamint a rossz ruházati állapotok miatt hadseregreformot tűzött ki célul. A hadsereg újjászervezésének alapjául az 1914. október 11-én meghirdetett fegyverkezési program szolgált. A tervek szerint a háborús készületség elérésének végső időpontja 1915. április 1-je volt.³¹

Cadorna 1914. szeptember 1-jére nagyjából kidolgozta hadműveleti tervét, amely szerint a 2. és 3. hadsereg az Isonzónál és a Júliai Alpokban méri a főcsapást Laibach, onnan a Dráva vonalán Marburg és Varasd, valamint Budapest vagy a Laibach, Klagenfurt, Graz, Bécs főirányban, a Carni-csoport Tarvis és Villach ellen támad, a 4. hadsereg Toblach, majd Villach ellen hajt végre támadást, az 1. hadsereg pedig Tirolban védekezik. A hadseregterületet a Garda-tótól délre két hadtest alkotta volna. Azzal tulajdonképpen a háború egész idejére meghatározta a fő irányokat. A terv nagy előnye az volt, hogy lehetőséget teremtett a szerbekkel és az oroszokkal való hadműveleti együttműködésre. Az olasz haderő által elérendő távolabbi hadműveleti célok Trieszt, Laibach és Marburg voltak.³² A vezérkar első embere gyors előrenyomulással számolt, a viláégés addigi történései és hadművészeti tapasztalatai, például a nyugati fronton kialakult állásháború, nem befolyásolták tervének kimunkálása során.

Cadorna 1914 szeptember–októberében a Monarchia elleni azonnali offenzíva előkészítését és megindítását javasolta, azonban az olasz kormány azt politikai okokból elutasí-

²⁹ Rusconi 2007. 27. o.

³⁰ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Tanulmánygyűjtemény (TGy) 506. sz. tanulmány.

³¹ Jordan 2008. 101–102. o.

³² Uo. 104–105. o.; Schäfer 1931. 1–8. o.

totta. Figyelembe véve Ausztria–Magyarország haderejének akkori állapotát, elszenvedett hatalmas veszteségeit, továbbá a szerb és az orosz fronton való lekötöttségét, valószínűleg néhány, részben mozgósított olasz csapat- és seregesttel is korlátozott, de sikeres katonai akciót lehetett volna végrehajtani. A támadás megindítására mindenképpen előnyösebb lett volna az időpont, mint 1915 május–júniusában.³³

Cadorna számolt azzal a lehetőséggel, hogy a Monarchia, kihasználva sűrű vasúti hálózatát, támadást indít, méghozzá korábban, mint az olasz haderő mozgósítani tudná teljes haderejét. A vezérkari főnök ezt megelőzendő, küldött a közös határra egyre több biztosító csapatot.³⁴

Az olasz háborús előkészületek meghatározó pillérei voltak a közben megkötött nemzetközi egyezmények. 1914. szeptember 23-án Románia és Olaszország szerződést írt alá, amely kötelezte a partnereket a kölcsönös tájékoztatásra, továbbá arra, hogy a semlegesség felmondásáról egymást nyolc nappal korábban értesítsék.³⁵ A szerződést 1915. február 6-án román–olasz védelmi szövetség egészítette ki.

A legfontosabb az 1915. május 4-én az antanttal kötött haditengerészeti egyezmény volt, amely egy olasz irányítás alatt álló olasz–francia–brit szövetséges flotta felállításáról rendelkezett Brindisiben, illetve a Taranto, Málta és a tunéziai Bizerta kikötőiben állomásozó francia vezetésű szövetséges tartalék flotta létrehozásáról.

Hadműveleti szempontból fontos lépés volt az Oroszországgal 1915. május 21-én Baranovicsiben kötött katonai egyezmény, amelyhez a többi antant állam is csatlakozott. Ebben orosz részről kötelezték magukat, hogy a német és osztrák–magyar csapatokat az orosz fronton lekötik, hogy a központi hatalmak tartalék hadosztályainak áthelyezését az olasz frontra megakadályozzák.³⁶

Hátráltatta ellenben az olasz háborús felkészülést az a nem elhanyagolható tény, hogy 1914 szeptembere és 1915 májusa között Olaszországban a kormányzat és a haderő vezérkari főnöke között nem volt megfelelő az együttműködés. Cadorna úgy dolgozott ki egy haditervet, hogy nem volt teljes mértékben tisztában a kormány terveivel és céljaival, nem tudta, hogy a politikusok milyen hosszú háborúval számolnak. Az olasz kormány egy rövid lefolyású háború illúziójának hódolt, és úgy kardoskodott a semlegesség feladása, valamint a háborúba lépés mellett, hogy nem volt tisztában az olasz haderő korlátozott lehetőségeivel.³⁷

Az antanttal aláírt londoni szerződésnek arról a kitételéről, hogy az aláírástól számítva egy hónapon belül be kell lépniük a háborúba, Cadorna csak május 10-én szerzett tudomást, így az olasz mozgósítás és felvonulás befejezése jelentős késedelmet szenvedett. Az olasz hadigépezet nagyon lassan indult be, a hadműveletek érdemi megindítására lényegében még több mint egy teljes hónapot, június közepéig, július elejéig kellett várni.³⁸

³³ Rusconi 2007. 38–39. o.

³⁴ A világháború 1914–1918. IX. k. 731. o.

³⁵ Jordan 2008. 70. o.; Rauchensteiner 2013. 377. o.

³⁶ Jordan 2008. 102–103. o.; Rauchensteiner 2013. 408. o.

³⁷ Rusconi 2007. 32. o.

³⁸ Afflerbach 2007. 88–89. o.; Caracciolo 1937. 40–41. o.

Cadorna végső hadászati tervének kidolgozásához több mint fél év állt rendelkezésre. Az olasz vezérkar főnöke által az egyes hadseregeknek 1915. április 1-jén meghatározott feladatokat a mozgósítás és felvonulás közben végső formába öntötték. A Roberto Brusati altábornagy vezette 1. hadsereg III. (5., 6. és 35. hadosztály) és V. hadtestének (9., 15. és 34. hadosztály), valamint a VIII. hadtest 15. hadosztályának (összesen 7 hadosztály), 16 alpini és ugyanannyi bersaglieri, továbbá 7 pénzügyőr zászlóaljjal a dél-tiroli kiszögellést körülfogva a svájci határon található Stilfsi-hágótól a Cisonon völgyéig, védelemre kellett berendezkednie, azonban a 4. hadsereg előremozgásának megsegítésére korlátozott támogatást is végrehajthatott az Assa-völgyben.

A Luigi Nava altábornagy által irányított 4. hadsereg öt hadosztállyal (I. hadtest 1., 2. és 10. hadosztály és a IX. hadtest 17. és 18. hadosztály), továbbá öt alpini, három bersaglieri és egy pénzügyőr zászlóaljjal a Cisonon völgye és a Piave forrásvidékén lévő Monte Peralba közötti szakaszon vonult fel. Feladata az osztrák–magyar határerődök (Sexten, Landro, Tre Sassi, Valparola) ellenállásának leküzdése után korlátozott támadó hadműveletek végrehajtása volt Toblach, a Dráva-völgy, valamint Tirol és a hátország egyik legfontosabb összeköttetési vonala, a Pustertal-vasút elfoglalására.

A Clemente Lequio altábornagy vezetése alatt álló Carni-csoport a XII. hadtest egyik hadosztályával, továbbá 16 alpini és három pénzügyőr zászlóaljjal, a 4. hadseregtől keletre, a Monte Peralbától a Monte Maggioréig terjedő frontszakaszon vonult fel. Feladata a Tagliamento felső folyásának térségéből Malborgeth, Raibl és Predil osztrák–magyar erődjének leküzdése után Tarvis és Villach irányába való előretörés, amellyel megteremtődik a klagenfurti medence és Laibach elleni későbbi előrenyomulás lehetősége.

A főerők közül a Pietro Frugoni altábornagy vezette 2. hadsereg összesen 8 gyaloghadosztálya (a II. hadtest 3., 4. és 32. hadosztály, IV. hadtest 7., 8., 33., valamint a X. hadtest 19. és 20. hadosztály), 1 bersaglieri és 1. lovashadosztálya, továbbá 14 alpini, 4 bersaglieri és kerékpáros zászlalja a Carni-csoporttól délre, a határ mentén a Monte Maggiore és Cormons közötti határszakaszon vonult fel, feladatát a Kolovrat határhegység, Karfreit, az Isonzo felső völgyének birtokba vétele képezte, majd lehetővé kellett tennie a Krainburg–Laibach–Varasd irányú támadást.

A Luigi Zuccari altábornagy, majd május 26-tól az Emanuele Filiberto di Savoia Aosta hercege parancsnoksága alatt álló 3. hadsereg a VI. (11., 12. és az 1. lovashadosztály), a VII. (13., 14., hadosztály) és XI. hadtest (21., 22. és a 2. lovashadosztály) összesen 6 gyalog- és 2 lovashadosztállyal, valamint 2 kerékpáros és 7 pénzügyőr zászlóaljjal a 2. hadseregtől délre, az Adriáig húzódoó arcvonalszakaszon várta a jelet a támadásra. Feladata a görzi medence, a Wippach-völgy és a Karszt-fennsík elfoglalása volt, továbbá a siker kiszélesítése Laibach, illetőleg Trieszt felé.

A hadászati tartalékba a VIII. (26. és 29. hadosztály), XII. (25., 30. hadosztály), valamint a mozgósítás során megalakult XIII. és XIV. hadtest (31. és 26., valamint a 27. és 28. hadosztály), összesen 8 gyaloghadosztálya került a 4. lovashadosztállyal együtt, amelyet a támadás megindulása után a 3. hadsereg mögött kellett összevonni.

A hadseregek összetétele azonban az olasz támadás megindulása előtti napokban megváltozott, a X. hadtest a hadászati tartalékba, a XII. hadtest a 2. hadsereg alárendeltségébe, az 1. lovashadosztály a 3. hadsereghez, a 3. lovashadosztály pedig a hadászati tartalékba került.

Cadorna 12 hadosztályt sorakoztatott fel 500 km széles fronton, míg a főcsapás irányában 100 km szélességben 13, a tartalékokkal együtt 23 (összesen 35) hadosztályt vethetett harcba.³⁹

Az olasz vezérkari főnök a haditengerészet feladatát a szárazföldi hadmozdulatok támogatásában látta, példának okáért úgy vélte, hogy a hadiflotta a 3. hadsereg hadműveleteit a sagradói-fennsík, Monfalcone és az onnan Triesztbe vezető vasútvonal bombázásával segítheti.⁴⁰ A rendelkezésre álló repülőgépek bevetésével is számolt, többek között a Görzben található osztrák–magyar repülőtér megtámadása, valamint az ellenséges csapatok vasútállomásokon történő összpontosításának megzavarása is szerepelt tervei között.⁴¹

Válaszul az osztrák–magyar oldalon megindult munkálatokra, az alpesi átjárók lezárására már jóval a háború kitörése előtt egy olasz erődgyűrű kiépítését kezdték meg. 1909-től a Monarchiával szomszédos határszakaszokon összesen 44 erődöt emeltek, amelyek a Tagliamento-völgy, valamint Verona és Velence védelmét szolgálták. A többségében 149 mm-es modern lövegekkel felszerelt erődök kiépítése 1914-ig nagyrészt befejeződött.⁴²

Feladatuk az volt, hogy az ellenséget három hétig feltartóztassák, amíg az olasz hadsereg mozgósítása befejeződik. A legfontosabbak a Verona körzetét védő, a Hétközség-fennsíkon található, továbbá a Piave és a Tagliamento felső szakaszát biztosító Pieve di Cadore, Lorenzago, Resiutta, Gemona és Osoppo erődjei voltak.⁴³ A legismertebbek az osztrák–magyar oldalon, a Folgaria és Lavarone közötti fennsíkon elterülőkkkel szemben épült, az arsierei II. és az asiagói III. védőszektorhoz tartozó olasz erődök (Campomolon, Casa Ratti, Punta Corbin, Campolongo, Verena) voltak, amelyek összesen 17 löveggel rendelkeztek. Közülük négyet 1906 és 1914 között építettek, a Campomolon 1915 májusáig sem készült el teljesen.⁴⁴

1914. augusztus 2-án elrendelték a mintegy 300 000 főt számláló olasz hadsereg csapatainak részleges hadiállományra emelését, augusztus 21-én megjelentek az első rendeletek a semlegesség ideje alatti háborús előkészületekről.⁴⁵ 1915 januárjában felállították a másodvonalbeli mozgó milícia (honvédség) csapatait, majd 1915. április végén megalakították a dandár- és a hadosztálytörzseket.⁴⁶

1915. március 15-én rejtett mozgósítási intézkedést adtak ki, amely hat hadtest béke-körletekben történő fokozatos hadiállományra emelését rendelte el. Azzal párhuzamosan pedig megerősítették a határ védelmét is. (A Cadorna által a határ körzetébe előretolt olasz biztosító csapatok létszáma 1915. április elején már elérte a 142 000 főt.) Április 23-án újabb nyolc hadtest teljes hadiállományra való kiegészítéséről intézkedtek, amely május 18-ig be is fejeződött. A hadsereg felvonulása a svájci határtól az Isonzóig május 4-én, a hármasszövetség felmondásával egyszerre kezdődött meg, végrehajtása 43 napig tartott.

³⁹ Schäfer 1931. 1–8. o.; Szabó 1980. 51–52., 68–69. o.; Caracciolo 1937. 52–54. o. és Beilage Nr. 2.; A világháború 1914–1918. IX. k. 693–694. o.

⁴⁰ HL TGy 506. sz. tanulmány.

⁴¹ Minniti 2015. 73–75. o.

⁴² Uo. 71. o.

⁴³ Szabó 1980. 48–49. o.

⁴⁴ Hentschel 2008. 241–242., 278. o.

⁴⁵ Jordan 2008. 122. o.

⁴⁶ Uo. 107. o.

Az általános mozgósítást 1915. május 22-én rendelték el, de akkor már csak a hiányzó fegyverzet és felszerelés kiegészítése kezdődött meg, mivel a katonák nagy része a rejtett mozgósítás alkalmával már bevonult. Mindezeknek köszönhetően az olasz hadsereg június 11-én teljesen készen állt a támadó hadműveletek megkezdésére.⁴⁷

A teljes mozgósítás és a felvonulás befejezése után, 1915. július elején az olasz szárazföldi haderő létszáma 178 tábornok, 31 037 tiszt és 1 058 042 frontkatonára (a hadsereg teljes állománya 1 556 000 fő és 8000 önkéntes⁴⁸) volt, akik 930 000 puskával, 618 géppuskával, 2121 különböző űrméretű tüzérségi löveggel rendelkeztek.⁴⁹

Az olasz haderő fejlesztése és szervezeti felépítése

Olaszország az 1911-es tripoliszi hadjáratban elszenvedett veszteségeit 1914 nyarára még nem pótolta, és hadereje még nem állt készen a harcra. Az olasz kormány a haderő felfegyverzéséhez hatalmas pénzeszközöket mozdított meg. 1914. július 28. és 1915. május 23. között az olasz adóbevételek 40 százaléka a katonai költségvetésbe folyt be. Ez különösen nagy megterhelést jelentett az államháztartásnak, ezért 1914 decemberében a fegyverkezés finanszírozására államkötvényt bocsátottak ki.⁵⁰ 1914 augusztusától 1915. június elejéig több mint 2 milliárd lírát használtak fel a hadsereg fejlesztésére és korszerűsítésére.⁵¹

Kézzelfogható anyagi támogatást az olasz állam csak 1915. április végétől (a londoni szerződés aláírása után) kapott az antanttól.⁵² Olaszország 50 millió fontos brit hitelre számíthatott, amire nagy szüksége volt várható háborús kiadásai enyhítésére.⁵³

A világháború előestéjén három állandó lovashadosztályt, továbbá 12, a hadtestekhez beosztott táborigazgatást állítottak fel az olasz hadseregben. A szárazföldi haderő tüzérségi lövegekkel való ellátottsága 1914-ben nem volt kielégítő,⁵⁴ egy évvel később viszont már ezen a téren volt legjobban érezhető a javulás.

A fegyverzet fejlesztése során külföldi segítséget vettek igénybe. A táborigazgatás kis és közepes űrméretű eszközeinek modernizálása céljából francia és német licencet vásároltak meg. A 75 mm-es 1911 M francia Deport és a 75 mm-es 1906 M, valamint 75 mm-es 1911 M német Krupp löveg előállítását csak közvetlenül a háborúba lépés előtt kezdte el az olasz ipar. A nehézlövegek legnagyobb részét szintén a németektől szereztek be.⁵⁵

1910 és 1912 között a nagy hadgyakorlatokon, valamint 1911–1912-ben a líbiai hadszíntéren a hadtörténelemben először repülőgépeket is bevetettek (azok külföldi gyártmányok voltak, mint például az osztrák Etrich Taube, amelyről háborús körülmények között először dobtak le bombákat). Felállítottak egy repülőgép-zászlóaljat is, amely 12 századból (mindegyik hadtest számára egy-egy) állt. Francia licenc alapján 1913-ban repülőgépek gyártását kezdték meg.⁵⁶

⁴⁷ Szabó 1980. 67–68. o.

⁴⁸ Mazzini 2015. 131–132. o. 1915 folyamán az olasz hadseregbe 687 Trentinóból, továbbá 2107 Dalmáciából Olaszországba menekült férfit soroztak be. Vö.: Minniti 2015. 87. o.

⁴⁹ Caracciolo 1937. 40–41. o.

⁵⁰ Muigg 2010. 437. o.

⁵¹ A világháború 1914–1918. IX. k. 684. o.

⁵² Kreybig Rudolf tábornok: Az 1915. évi olasz hadüzenet előzményei. HL TGy 571. sz. tanulmány.

⁵³ Hajdu – Pollmann 2014. 141. o.

⁵⁴ Minniti 2015. 73. o.

⁵⁵ Szabó 1980. 54–55. o.

⁵⁶ Minniti 2015. 72. o.

Békében a haderő egyes alkotórészeinek minisztere volt a főparancsnok. Háború esetén a vezérkari főnök, illetve az admirális vezette a haderőt, amely békében 12 hadtesttel (katonai körzetenként egyel), 25 gyaloghadosztállyal és 3 lovashadosztállyal rendelkezett. A hadsereg 1914-ben 389 gyalogzászlóaljjal, 12 csendőr alakulattal, 150 lovas századdal és 263 tüzéreggel. A szárazföldi haderő békében 300 000 főt tett ki, háború esetén a Milizia mobile (mozgó milícia, különböző fegyvernemekből és a 29-32 éves tartalékosokból álló, a magyar királyi Honvédségnek, illetve az osztrák Landwehrnek megfelelő haderőrész), valamint a magyar, illetve az osztrák népfelkelésnek megfeleltethető Milizia territoriale (területi milícia) alakulataival 1 200 000 fős hadilétszámra nőtt.⁵⁷

Más államokhoz hasonlóan, háborúban az állandó hadsereg és a mozgó milícia (honvédség) alkotta a tábori hadsereget, a területi milícia (népfelkelés) a honvédelemért volt felelős. A csendőrség (Carabinieri reali) a hadsereg közvetlen alkotórészét képezte. Békeállományába 645 tiszt és 26 500 fő tartozott. Háború esetén a határbiztosító szolgálatban kellett közreműködnie, illetve egy bizonyos számú tábori csendőrt a csapatokhoz küldenie.⁵⁸

A haderőben általános védkötelezettség volt érvényben, amely 19 évig tartott: 8 évig a sorcsapatoknál, 4 évig a mozgó milíciában és 7 évig a területi milíciában. 1910-től a seregredekben két év volt a katonai szolgálat időtartama. A sorozáson alkalmasnak talált férfiak fele a hadseregbe, a többi a tartalékba került. Hogy elkerüljék a helyi lakossághoz való erős kötődést, és rendfenntartó feladatokra is könnyebben fel tudják használni, ezért egy ezredet hat kiegészítő körzetből soroztak. Ennek a rendszernek a hátránya a lassan végrehajtható mozgósítás volt.⁵⁹

Az olasz szárazföldi haderő hadműveleti köteléke a két vagy több hadtestből, egy lovashadosztályból, egy nehéz tábori tüzérsztyályból, továbbá műszaki és hadtápcapatokból álló tábori hadsereg volt.⁶⁰

A hadtest az állandó hadsereg két vagy több gyaloghadosztályát, egy (csak mozgósításkor megalakuló) Milizia mobile hadosztályt, egy bersaglieri ezredet, egy lovasezredet, egy 8 üteggel bíró hadtest-tüzérezredet, két nehéz tábori tarackezredet és egy-két fogatolt üteget (összesen mintegy 100 löveget), hadtáp és egészségügyi intézeteket, távíró osztagot, egy repülőszázadot foglalt magában. Egy 2 hadosztályból álló hadtestbe 1100 tiszt, 38 150 katona, 8814 állat tartozott.

Az olasz gyalogságot a mozgósítás után 35 gyaloghadosztály (11 a mozgó milíciához tartozott), 73 gyalogdandár, 146 gyalogezred, 438 gyalogzászlóalj, 1707 gyalogos század, továbbá 2 elitalakulatnak számító bersaglieri (vadász) dandár, 12 bersaglieri ezred (46 zászlóalj és 12 kerékpáros zászlóalj), valamint 10, a mozgó milíciához tartozó (honvéd) bersaglieri zászlóalj, 2 alpini (alpesi régiókból kiegészült hegyivadász) csoport, 8 alpini ezred (52 zászlóalj és 179 század) alkotta.⁶¹

A gyaloghadosztály 2 gyalogdandárból, azok mindegyike 2 gyalogezredből állt. A hadosztályhoz még egy tábori tüzérezred (8 üteggel), 1-2 bersaglieri zászlóalj, egy utász-

⁵⁷ Jordan 2008. 164–165. o.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 165–167. o.

⁶⁰ Szabó 1980. 53. o.

⁶¹ Minniti 2015. 77. o.

század, egy hidászalakulat, hadtáp- és egészségügyi intézetek tartoztak. A gyaloghadosztály 430 tisztet, 15 963 katonát és 2693 állatot, 32 löveget és 16 géppuskát foglalt magába. Lovasságot szükség szerint a hadtestet bocsátott rendelkezésre.⁶²

Az olasz mozgó milícia (honvédség) kötelékébe tartozó hadosztály hasonló felépítésű volt, mint a sorgyaloghadosztály, azonban még 1-2 bersaglieri zászlóalj és 2-3 lovasszázad tartozott kötelékébe.⁶³

A területi milícia 198 zászlóalját a hadtápterületeken és a háterszágban alkalmazták.⁶⁴

A gyalogdandárokat számok helyett egy város vagy tartomány, illetve a király vagy a királyné nevével jelölték. Mindegyik gyalogdandárhoz 2 szomszédos számot viselő ezred tartozott, amelyeknek soha nem változott meg a dandárköteléke. A helyőrségváltások ezért a gyalogságnál mindig dandáronként történtek.⁶⁵

A gyalogezrednek 3 zászlóalja volt, azok mindegyike összesen négy gyalogszázadból és egy géppuskás szakaszból (mindegyik 2 géppuskával) állt.

A gyalogzászlóalj 24 tisztet, 1010 katonát, 970 puskát, 10 lovat, 5 járművet foglalt magába. Egy gyalogszázad állománya 5 tiszt, 250 katona, 242 puska, 1 ló volt. Egy bersaglieri zászlóalj (3 század) 18 tisztet, 760 katonát, 730 puskát, 6 lovat, 4 járművet, egy bersaglieri kerékpáros-zászlóalj (3 század) 24 tisztet, 380 katonát, 370 puskát, 4 járművet számlált. Egy alpini zászlóaljba (3 század) 22 tiszt, 932 katona, 735 puska, 7 ló, 17 jármű, 119 málhásállat tartozott, az alpini század 6 tisztből, 296 katonából, 245 puskából, 1 lóból, 5 járműből, 36 málhásállatból állt. A géppuskás szakaszt 1 tiszt, 25 katona, 2 géppuska, 1 ló, 2 jármű, 16 málhásállat képezte.⁶⁶

Az olasz lovasság hagyományosan dragoonos-, dzsidás- és könnyűlovasezredekre tagolódott, ereje összesen 34 ezred és 3 század (173 század) volt.

A lovashadosztály (békében 3 létezett, mozgósításkor egy negyedik is alakult) 2 lovasdandárból, azok mindegyike 2 ezredből és egy lovas tüzércsoportból (3 üteg egyenként 4 löveggel), továbbá a szükséges hadtáp és egészségügyi intézményekből állt. Hadiállománya 2500 lovasból, 8 géppuskából, 12 lövegből, 1 bersaglieri kerékpáros zászlóaljból állt.⁶⁷

A 8 lovasdandárt folyószámokkal jelölték. A lovasezred 5 századot és egy géppuskás osztagot foglalt magába, a lovasszázad 135 főt számlált.

A lóállományt a háború előtt a Monarchiából és Németországból, majd a háború folyamán a tengerentúlról szerezték be.

A tüzér fegyvernem a mozgósítás után tábori (49 tábori tüzérezred 363 üteggel), fogalt (4 csoport 8 üteggel), nehéz tábori (12 nehéz tábori tüzér csoport 28 üteggel), hegyi (14 hegyi tüzér csoport 50 üteggel) és vártüzérségre (55 vártüzér csoport 177 századdal és 23 honvéd vártüzér csoport 100 századdal) oszlott. A tüzérség összesen 1797 könnyű tábori, 192 nehéz tábori és 132 egyéb nehézlöveggel rendelkezett.⁶⁸

⁶² *Minniti* 2015. 77. o.

⁶³ *Jordan* 2008. 623. o.

⁶⁴ A világháború 1914–1918. IX. k. 686. o.

⁶⁵ *Jordan* 2008. 624. o.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 623. o.

⁶⁸ *Caracciolo* 1937. Beilage Nr. 1.

A tábori tüzérség első vonalát alkotó tábori tüzérezrednek 5 tábori és 3 hegyi ütege volt, mindegyik üteg 4 löveggel és 150–200 fős légénységgel bírt. Az ütegeket az 1911 M Deport rendszerű 75 mm-es, illetőleg az 1906 M és 1911 M Krupp rendszerű 75 mm-es tábori ágyúval szerelték fel. A második vonalat alkotó mozgó milícia 152–176 üteggel, összességében 600–700 löveggel rendelkezett. Fegyverzettük azonos volt az első vonalbeli tüzérségével.⁶⁹

A műszaki fegyvernemet a mozgósítás után 43 utászszázad, 21 aknászszázad, 24 távíró század, 19 hidászszázad, 12 vasúti század, 1 mozgó milícia zászlóalj és 9 ugyanilyen század alkotta.⁷⁰

Az olasz seregtestek harcértéke sok tekintetben elmaradt az osztrák–magyarokétól. A 12 zászlóalj erejű olasz gyaloghadosztálynak 32 tábori ágyúja és 24 géppuskája volt, ugyanakkor a 14 zászlóaljat felvonultató osztrák–magyar hadosztálynak 30 tábori ágyúval, 12 nehéz tábori tarackkal és 28 géppuskával rendelkezett.⁷¹

Az olasz gyalogezred átlagosan csak 2 géppuskával bírt, míg az osztrák–magyar négyezer többsel, zászlóaljanként kettővel. Az olaszoknak nem volt kézigránátjuk, és a gyalogság standard fegyveréből, az 1891 M. Mannlicher-Carcano puskából csak havi 2500 darab készült, így az olasz csapatok egy része csak régebbi típusokkal volt felfegyverezve. Az 1,2 millió mozgósított olasz katona közül csupán 732 000 főnek jutott elegendő felszerelés.⁷²

Az olasz haditengerészet fő támaszpontjai Velence és Brindisi (utóbbi főleg a csatahajók számára volt kialakítva), valamint Taranto voltak, a fentiekén kívül Porto Corsini, Ancona, Varano, a Tremiti-szigetek, Vieste, Manfredonia, Otranto, Bari, Barletta és az albániai Valona kikötőiben is számos olasz hadihajó állomásozott. 1914 szeptembere és 1915 májusa között Paolo Thaon di Revel, az olasz haditengerészet vezérkari főnöke három központi célt jelölt meg a tengeri háború esetére, melynek megvalósításáról végül Luigi Amadeo di Savoya-Aosta, Apulia hercege, az olasz hadiflotta főparancsnoka döntött. Abban az esetben, ha a körülmények egy nagy nyílt tengeri csatára kedvezően alakulnak, az első cél az ellenséges flotta szétzúzása, a második cél a szárazföldi hadműveletek haditengerészet általi támogatása, melyet Cadorna is folyamatosan követelt, a harmadik cél pedig az otrantói tengerszoros tengeri blokádja, amelyet kisebb hajókkal is megvalósíthattak. Az Adria kijáratát jelentő szoros lezárásához szövetséges hajóegységek segítségét is tervezték igénybe venni, amelyet a brit és francia haditengerészettel 1915. május 4-én kötött szerződésben rögzítettek.⁷³

Az ellenségeskedések megindulásakor a léggjáromos csapatok 13 léggömbszakasszal, 5 irányítható léghajóval (abból 2 a haditengerészethez tartozott), 15 repülőszázaddal (abból 3 hidroplán század volt) és 100 pilótával bírt.⁷⁴ A légierő összesen 86 repülőgéppel (abból a haditengerészet 14 hidroplánnal) rendelkezett. A gépeket Franciaországból és az Egyesült Államokból szereztek be.⁷⁵

⁶⁹ Jordan 2008. 624–626. o.

⁷⁰ Caracciolo 1937. Beilage Nr. 1.

⁷¹ Szabó 1980. 52–53. o.

⁷² Jordan 2008. 219. o.

⁷³ Minniti 2015. 75. o.; A világháború 1914–1918. IX. k. 686. o.

⁷⁴ Caracciolo 1937. 45–46. o.

⁷⁵ Szabó 1980. 55. o.

Conrad vezérkari főnök preventív háborús tervei

Franz Conrad von Hötzendorf tábornok nem bízott az olaszok szövetségesi hűségében, és meggyőződéssel vallotta, hogy a háború előbb vagy utóbb elkerülhetetlen lesz az 1882 óta szövetséges Olaszországgal, ezért a velük kialakuló konfliktust preventív háborúval kívánta megelőzni. Nézeteit Ferenc Ferdinánd trónörökös és általában a közvélemény is osztotta.⁷⁶

Conrad 1903 szeptembere óta – amikor a császári és királyi 8. gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki Innsbruckban – foglalkozott az olasz kérdéssel. Tirol védelmére vonatkozó elképzeléseit négy, 1905 ősze és 1906 februárja között keletkezett emlékiratban fektette le,⁷⁷ és azokat a magasabb parancsnokságok tudomására is hozta. Ezek a tanulmányok képezték a későbbi, Olaszország elleni felvonulási és a Dél-Tirolból indítandó támadás tervének alapját. 1906. november 18-i vezérkari főnöki kinevezése után, 1907 áprilisában már egy Itália elleni megelőző háborút sürgetett, ennek megfelelően először a „Kriegsfall I”, vagyis az Olaszország elleni haditervet dolgoztatta ki a vezérkarral. Indoklása szerint az appennini királyság az igazi ellenség, amely a szövetséges álarcra mögé bújt, de a kedvező alkalmat kihasználva egyszer csak leveti álarcát és nyílt ellenségként lép majd fel.⁷⁸

1911 decemberében többek között az Itália ellen indítandó preventív háború folyamatos követelése miatt kellett megválnia a dunai birodalom vezérkari főnöki posztjától. Újbóli kinevezése a vezérkar élére 1912. december 12-én, az olaszok szemében felért egy provokációval.⁷⁹

Ausztria–Magyarország katonai előkészületei a későbbi délnyugati fronton

Az osztrák–magyar vezérkar terveiben az Itália elleni háború esetén egy Dél-Tirolból a Lessini Alpokon át a Bassano–Strelo irányában végrehajtott főcsapás eredményeként a Pó-síkság elérése volt a fő cél. A szárnyak biztosítására a karintiai fronton egy melléktámadás volt indítandó, mialatt az Isonzó folyónál és a Partvidéken a határ védelméről kellett gondoskodni.⁸⁰

Az 1913. évi felvonulási tervek szerint a Monarchia 40 hadosztállal támadta volna meg olasz szövetségését. 24 hadosztály az Isonzótól kiindulva, ugyanakkor Tirolból 11 hadosztály indított volna támadást. Karintiában 5 hadosztály biztosította volna a két támadó szárny közötti összeköttetést.⁸¹ 1915 nyarán végül az a helyzet állt elő, hogy a korábban mindig támadni kívánó Monarchia védekezni, a védekezésre készült Olaszország pedig támadni kényszerült.

A támadó hadműveleti tervek kidolgozása mellett Conrad szívügyének tekintette az alpesi front olasz expanziós törekvések elleni megerősítését is. 1907. január 8-án fogalmazta meg emlékiratát a birodalom határainak – különösen Dél-Tirol – megerősítéséről. A határtól 1-3 km távolságban lévő hét erőd építését javasolta a Hétközség-fennsíkon.

⁷⁶ Kronenbitter 2015. 108–109. o.

⁷⁷ Vö.: Conrad 1921. 457–502. o.

⁷⁸ Jordan 2008. 113–114. o.

⁷⁹ Überegger – Rettenwander 2004. 33. o.

⁸⁰ Jordan 2008. 115. o.

⁸¹ Szabó 1980. 57–58. o.

1908–1914 között a Lavarone erődcsoportot építették meg 4 erőddel (Vezena, Verle, Lusern, Gschwent), a 3 erődöt (Sebastiano, Sommo, Serrada) magába foglaló Folgaria erődcsoport 1910–1914 között készült el, így 25 km szélességben egy modern erődrendszer épült ki. Ebben az időszakban az egész alpesi frontszakaszon az említettek kivül csak öt erődöt emeltek. A 27 erőd löveggel és 118 géppuskával bíró erődök⁸² lezárták a Monarchia belsejébe irányuló esetleges olasz támadás irányait, tüzérségi tüzükkal pedig egymást is támogathatták.⁸³

A fejlesztések ellenére – az innsbrucki XIV. hadtest erődépítési igazgatóságának 1914. szeptemberi véleménye szerint – a dél-tiroli erődök 70 százaléka előregedett volt, azaz az olasz nehéz- és ostromtüzérség tüzének hosszabb ideig nem tudott ellenállni.⁸⁴

A Monarchia erődítései Tirolban Trient erődített körzetével a középpontban, félkörben a határ mentén épültek. Nyugaton a legfontosabbak Tonale, Strino erődítményei, a Lardaro és Rovereto környékén, valamint a Folgaria-Lavarone-fennsíkon elhelyezkedő, a Dolomitokban Arabba és Landro erődjei voltak. A karintiai zárerődök közül a legjelentősebbek Raibl, Predil és Malborgeth voltak.⁸⁵ Védelmüket az országos lövészek és a vártüzérség látták el. Utóbbi feladata a beépített lövegek és géppuskák kezelése volt.⁸⁶

Az olaszok elleni védelmi intézkedéseket rögtön a semlegesség bejelentése, 1914. augusztus 3. után megtette az osztrák–magyar hadvezetés.⁸⁷ 1914. augusztus 14-én megalakult a Franz Rohr lovassági tábornok vezette Délnyugati Arcvonal Parancsnokság, melynek vezérkari főnöke Heinrich Wieden vezérkari ezredes lett. Létrehozását titokban tartották, a bécsi közös Hadügyminisztérium Igazgatási Irodájának irodahelyiségeiben működött.⁸⁸

Az olaszokkal ellentétben, akik már 1914 augusztusában megerősített alpini alakulatokat toltak előre a határra, osztrák–magyar részről csak gyengébb hátszói erőket csoportosítottak a határ körzetébe. A védelemnek csupán a trieszti 5. Landwehr gyalogezred, két tiroli lövészezred, öt határbiztosító század, némi vártüzérség, a gráci és innsbrucki katonai parancsnokságok területén található menetzászlóalj, póttestek álltak rendelkezésére. Ezen erőket szükség esetén mozgósított népfelkelő, területi csendőr, pénzügyőr és vasútbiztosító alakulatok, továbbá népfelkelő köteles polgári lövészegyesületek (Standeschützen) támogatták volna. A tengerparton a haditengerészet erőire és támogatására is számítottak. A védelmi tervet Ferenc József 1914. augusztus 15-én hagyta jóvá.⁸⁹

Augusztus végén Rohr tábornok szervezőmunkája eredményeként 27, megközelítőleg harc képes osztrák–magyar zászlóalj és 20 löveg állt rendelkezésre, majd szeptembertől sikerült átlagosan 30-35 zászlóaljnyi erőt állományban tartani és a lövegek számát 1915 áprilisára 96-ra emelni. A polgári lövészalakulatok szervezése és katonai kiképzése teljes erővel folyt. Tirolban és Vorarlbergben 32 600, fegyverforgatásra még alkalmas férfiből (a 18 évnél fiatalabtból egészen az 50 évesnél is idősebb korosztályokhoz tartozó regisztrált

⁸² Hentschel 2008. 11–15., 278. o.

⁸³ Uo. 241–242., 278. o.

⁸⁴ Jordan 2008. 139. o.

⁸⁵ Szabó 1980. 48. o.

⁸⁶ Steinitz – Brosch 1937. 33. o.

⁸⁷ Az osztrák–magyar haderő 1914. augusztusi felépítésére vonatkozóan lásd: Balla 2014., a hadiflotta állapota vonatkozóan lásd: Krámlí 2014.

⁸⁸ HL TGy 571. sz. tanulmány.

⁸⁹ Szabó 1980. 57. o.

lövészek) 44 polgári lövészszázlőaljat, valamint 23 önálló polgári lövész századot szerveztek meg és képezték ki. Karintiában önként jelentkezőkből 4 lövészrezdet, Salzburg tartományban 6, Felső-Ausztriában pedig 4 önkéntes lövészszázlőaljat hoztak létre 17-19 éves fiatalokból. Az alakulatokat főként régi Werndl-puskákkal fegyverezték fel. Az önkéntes lövészcsapatok ereje április végén 25 600 főt tett ki, de csak negyedük volt hadra fogható. 1915. április végéig összesen öt (90–94. számú) harc képes gyaloghadosztályt hoztak létre a fenti egységekből (a 90. és 91. Tirolban, a 92. Karintiában, a 93. és 94. a Krajna-tengerpartvidéki védőkörletben), azonban azok a 600 km hosszú határ biztosítására egyáltalán nem voltak elegendők.

Az osztrák–magyar felderítő jelentésekből a hadvezetés azonban tisztában volt azzal, hogy az olasz haderő 1915 tavaszánál előbb még az esetleges antant támogatás esetén sem tudja elérni az abszolút harc készséget.⁹⁰

Rohr tábornoknak kiváló segítői akadtak: az innsbrucki katonai parancsnokság élén Ludwig Koennen-Horák Edler von Höhenkampf altábornagy, a gráci katonai parancsnokság élén Erwin Edler von Mattanovich vezérőrnagy – 1914 novemberétől altábornagy – szervezte a rendelkezésre álló erők védelmi munkálatait.⁹¹

A várható olasz beavatkozás miatt a Monarchiában 1915. május 1-jén a népfelkelő kötelezettség felső korhatárát 42-ről az 50. életévre emelték fel.⁹²

1915. május elején már mintegy 110 zászlóalj, 10 lovasszázad, 50 üteg és az erődök tüze sége állt a védők rendelkezésére. Május 18-án a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság elrendelte a két katonai parancsnokság (Innsbruck és Grác) területén található, szétszórva elhelyezett erők összevonását, a polgári lövészegységek, továbbá az önkéntes lövészalakulatok felkelését. Utóbbiakat zászlóaljakra és századokra szervezték.⁹³

A gyalogság főleg osztrák népfelkelő és lövész alakulatokból, továbbá menet- és pót egységekből állt. A zászlóaljok 3-4 századdal bírtak, 700-1000 fősek voltak. A népfelkelő zászlóaljok 3, a menetzászlóaljok 4 századot foglaltak magukba. Az önkéntes lövészalakulatok létszáma 400-1000 fő volt.⁹⁴

A császári és királyi 3. hadsereg tartalékát képező temesvári VII. hadtestet május 18-án irányították át az oroszról az olasz hadszíntérre. A balkáni frontról a XV. és XVI. hadtest csapatainak kellett erősítésként beérkezniük.⁹⁵ A XV. hadtest St. Luciánál, a XVI. hadtest Görzben, a VII. hadtest Villachban rakodott ki.

Az uralkodó 1915. május 22-én Jenő főherceg vezére zredest⁹⁶ az egész Délnyugati Front, Viktor Dankl lovassági tábornokot a tiroli, Franz Rohr lovassági tábornokot a karintiai védőkörlet, Svetozar Boroević gyalogsági tábornokot az Isonzó folyó mentén felsorakozó 5. hadsereg parancsnokává nevezte ki.

⁹⁰ HL TGy 571. sz. tanulmány; A világháború 1914–1918. IX. k. 687–688. o.

⁹¹ Jordan 2008. 121. o.

⁹² Vö.: 1915. évi II. törvénycikk a népfelkelésről szóló 1886. évi XX. törvénycikknek a jelen háború tartamára szóló módosítása és kiegészítése tárgyában. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*. Szabályrendeletek 35. szám. 1915. május 05. 213–215. o.

⁹³ HL TGy 571. sz. tanulmány.

⁹⁴ Kriegsarchiv (KA) Wien, Manuskripte (MS) Wk. I. Nr. 1-3.

⁹⁵ Szabó 1980. 59–60. o.

⁹⁶ A vezére zredesi rangot a 1915 tavaszán német mintára vezették be a Monarchia hadseregében, elsőként Jenő főherceg kapta meg 1915. május 22-én. Vö.: Balla 2010. 39., 113–115. o.

Jenő főherceg védelemre vonatkozó elhatározása szerint a tiroli frontszakaszon öt védelmi körletet alakítottak ki, ott a 90. és 91. gyaloghadosztálynak, továbbá két önálló hegyi- és két önálló féldandárnak kellett védekeznie.

Karintiában a 92. hadosztálynak és az 59. hegyi dandárnak, továbbá az orosz frontról beérkező VII. hadtest csapatainak kellett védelemre berendezkedniük, megakadályozva az olaszokat Klagenfurt elfoglalásában.

Az 5. hadsereg XV. hadtestének (1. és 50. hadosztály) Tolmeintől Salcanóig kellett az Isonzó mentén védelembe vonulnia és megakadályoznia az olaszok előrenyomulását Bischoflack és Laibach irányába.

A XVI. hadtest (18., 57., 93. és 94. hadosztály) Salcanótól a Trieszti-öbölre rendezkedett védelemre. Legfontosabb feladata a görzi-hídfő és a Doberdó-fennsík védelme volt.

A tartalékot képező 48. hadosztálynak Dornberg körzetében kellett felvonulnia.

Az új Délnyugati Arcvonal-Parancsnokság május 25-én Újvidékről indulva Marburgba települt át. Boroevič tábornok május 27-én Laibachban vette át az 5. hadsereg vezetését.⁹⁷

Osztrák–magyar részről csak 3 repülőszázaddal rendelkeztek, kettő Laibachban, a harmadik Polában tartózkodott. A haditengerészet pilótái vízi repülőgépekkel repültek.⁹⁸

Tirolban és Karintiában az osztrák–magyar védők a szeszélyesen kanyargó határszakaszokról mindenütt visszavonultak, az arcvonalat így 100 km-el megrövidítették.

1915. április 30-án az Isonzó alsó folyása mentén megkezdtek az erődítési munkálatokat, melyeket öt, egyenként 180 fős osztrák–magyar munkásosztag végzett. A beérkezett erősítések következtében számuk május 7-re 13-ra emelkedett.⁹⁹

Az osztrák–magyar hadvezetés az ellenség felvonulását lassítani akarta, és a lehető legkevesebb értéket akart a kezén hagyni. Ezért kerülhetett sor többek között arra, hogy Redipuglia, Vermeigliano és Selz településeket a lakosság evakuálása után a katonaság lerombolta, hasonlóképpen az Isonzón átívelő hidakat is.

Kitelepítések a hadműveleti területen

Az olasz front megnyílásával a Monarchia délnyugati határvidéke hadműveleti területté vált, ahonnan a lakosság egy része menekülni kényszerült, illetve a hatóságok kényszer kitelepítéseket hajtottak végre.

1915. május 22. és június 11. között 100 000 polgári személyt, főleg nőket, gyerekeket és öregeket telepítettek ki a Monarchia Olaszországgal határos területeiről: 50 000 olaszt Trentinóból, 30 000 olaszt a Partvidékről és Görzről,¹⁰⁰ 18 000 szlovént és horvátot a Partvidékről. A fent említett három hét alatt 5700 politikailag megbízhatatlan osztrák és néhány száz olaszországi illetőségű olaszt a Felső-ausztriai Katzenau bei Linz táborában kialakított fabarakkokba internáltak.¹⁰¹

⁹⁷ Szabó 1980. 61–62. o.

⁹⁸ A világháború 1914–1918. IX. k. 690. o.

⁹⁹ Lukachich 1918. 17. o.

¹⁰⁰ A Monarchia területén összesen 697 000 olasz nemzetiségű élt, közülük 22 000 Fiume területén, 16 000 Dalmáciában, 294 000 a Partvidéken és 362 000 Dél-Tirolban. Vö.: Jordan 2008. 143. o.

¹⁰¹ Kuprian 2015. 223–225. o.

1915. nyár végéig Tirolból összesen 114 000 főt, az ott élő olasz nyelvű lakosság egy-harmadát telepítettek ki. 70 százalékukat nem katonai vagy gazdasági okokból, hanem kémgyanúságuk vagy az olaszokkal való szimpatizálásuk miatt evakuálták. Nagy részüket a Salzburg tartományban, Felső- és Alsó-Ausztriában lévő táborokban helyezték el.¹⁰² A menekülteket általában 1917–1918-ban telepítették vissza egykori, szétrombolt és feldúlt otthonaikba, de sokan csak a háború befejeztével térhettek haza.¹⁰³

A nagyobb menekülttáborok a stájerországi Wagna bei Leibnitzben (30 000 fős), az alsó-ausztriai Mitterndorf, Pottendorf és Steinklamm, továbbá Bruck an der Leitha és Braunau am Inn (12 000 fős) településeken voltak. A táborokban sokszor katasztrofális állapotok uralkodtak.¹⁰⁴

Jelentős számban kerültek menekültek Magyarországra, akiket Csongrád, Csanád, Sopron, Vas, Zala, Tolna és Baranya vármegyékben internáltak. A kincstár mostohán bánt velük, például a belügyminisztérium 1915. június elején csak 90 fillért engedélyezett napi ellátásukra.¹⁰⁵

Az olasz hadüzenet fogadtatása a Monarchiában

Olaszország Pütkösd vasárnap, 1915. május 23-án üzent hadat hivatalosan a Monarchiának.¹⁰⁶ Giuseppe Avarna herceg Burián István külügyminiszternek adta át Bécsben az olasz hadüzenetet.¹⁰⁷

Ferenc József még aznap megjelent kiáltványában a birodalmában uralkodó általános hangulatot öntötte szavakba: „Olaszország királya hadat üzent nekem. Az Olasz Királyság

¹⁰² *Mentzel* 1997. 120–130. o.

Dél-Tirolból már a világháború kitörése után, de még az ellenségeskedések megkezdése előtt is számosan menekültek Olaszországba (1914 novemberéig 300 fő), főleg olyanok, akik megtagadták a bevonulást vagy a sorozás elől szöktek meg. Vö.: *Überegger* 2003. 356. o.

¹⁰³ *Mentzel* 1997. 403–408. o.

¹⁰⁴ *Überegger – Rettenwander* 2004. 58–59. o.; *Rauchensteiner* 2013. 845–846. o.

¹⁰⁵ *Szabó* 1980. 66. o.

¹⁰⁶ Az olasz hadüzenet szövege a következő volt:

„Bécs, 1915. május 23.

Őfelsége a király, felséges uralkodója utasítása szerint, alulírott a következő kijelentést van szerencsés Ausztria-Magyarország külügyminisztere ő Kegyelmességével közölni:

Már május hó 4-én közöltettek a cs. és kir. kormányval azok az okok, melyek folytán Olaszország, igazában bízva, megszüntnek tekintette az Ausztria–Magyarországgal való szövetségi szerződést, amelyet a cs. és kir. kormány megszegett, semmisnek és a jövőre nézve hatálytalannak nyilvánította ezt és visszavette cselekvési szabadságát.

A király kormánya szilárdan eltökélve, hogy az olasz jogokat és érdekeket minden rendelkezésre álló eszközzel biztosítsa, nem fogja elhanyagolni kötelességét, hogy minden jelen és jövő veszély ellen olyan rendszabályokhoz forduljon, melyeket az események a nemzeti törekvések megvalósítására szükségessé tesznek.

Őfelsége a király kijelenti, hogy Olaszország holnaptól kezdve hadiállapotban tekinti magát Ausztria–Magyarországgal.

Alulírott ezenfelül közli az osztrák–magyar külügyminiszter ő Kegyelmességével, hogy a római cs. és kir. nagykövetnek útlevele ma átadatott. Hálás lenne, ha szíveskednék az övéit kiadatni. Avarna herceg.” In: A világháború okiratai. VII. Az olasz zöldkönyv. Diplomáciai iratok melyeket Sonnino külügyminiszter 1915. május hó 20-án az olasz országgyűlés elé terjesztett. Budapest, 1916. 130–131. o.

A központi hatalmak többi tagjának, Törökországnak 1915. augusztus 20-án, Bulgáriának 1915. október 19-én, Németországnak pedig 1916. augusztus 28-án üzent hadat Olaszország.

¹⁰⁷ *Bihl* 2010. 106–107. o.

által mindkét szövetségesével szemben elkövetett hiteséghez fogható a történelem nem ismer.”¹⁰⁸

A hadiállapot beálltáról szóló parancsot Rohr tábornok 1915. május 23-án, délután fél három körül, a csapatok részben csak aznap este kapták meg.¹⁰⁹

Az olasz agresszió felett érzett mélységes osztrák elkeseredés 1915 tavaszán más formában is tetet öltött: a spagettit Bécsben például szövetségtörő tésztának, az olaszokat hűtlen paradicsomoknak nevezték.¹¹⁰

Egyetlen más hadszíntéren zajló küzdelem sem volt olyan népszerű a Monarchia közvéleményének és különböző nemzetiségű katonáinak körében, mint a propagandában „hűtlen, áruló, alattomos ősi ellenség”-ként emlegetett olaszok ellen viselt igazságos háború. A birodalom délszláv és németajkú tiroli katonái szűkebb hazájuk agresszor elleni védelmét látták benne. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy dezertálások és lázadások a háború utolsó évéig nagyon ritkán fordultak elő.¹¹¹

Az olasz fronton szemben álló erők nagysága és hadrendje 1915. május 24-én

1915. május 24-én az olasz szárazföldi és tengeri haderő felett a főparancsnoki tisztelet III. Viktor Emánuel király vette át. 1915. május 24-én az olasz szárazföldi haderő négy hadsereget és 14 hadtestet foglalt magába, beleértve a Carni-csoportot, a bersaglieri és alpine csapatokat is, így összesen 37 gyalog- és 1 bersaglieri, valamint 4 lovashadosztályt, 2121 tüzérségi löveget, három, a 2. és 3. hadsereghez, valamint a főparancsnoksághoz beosztott csoportba tömörült repülőszázadot (összesen 86 repülőgéppel) számlált. Az egymillió főre nőtt hadsereg főparancsnoksága Udineből irányította a hadműveleteket.

A két hajórajt magába foglaló, egyenként 2-3 csatahajóosztállyal bíró olasz hadiflotta 15 csatahajóval, 10 páncélos cirkálóval, 13 cirkálóval, 33 rombolóval, 6 torpedóhajóval, 28 első osztályú nyílttengeri torpedónaszáddal, 62 tengeralattjáróval rendelkezett, összes vízkiszorítása 426 050 bruttó regisztertonna volt. Az olasz flotta közel kétszer (1,75-ször) nagyobb volt az osztrák–magyar flottánál.¹¹²

Az ellenségeskedések kitérésekor Jenő főherceg 224 000 osztrák–magyar gyalogossal, 3000 lovassal, 640 táborig löveggel nézett farkasszemet a támadó olaszokkal.¹¹³

1915. május 24-én a császári és királyi hadseregnek összesen 6 gyaloghadosztálya és egy féldandárja, összesen 128 gyalogzászlóalj, 13,5 lovasszáhad, 60,5 üteg állt az ellensé-

¹⁰⁸ A manifesztum eredeti szövege így hangzott: „Der König von Italien hat Mir den Krieg erklärt. Ein Treuebruch, dessen die Geschichte nicht kennt, ist von dem Königreiche Italien an seinen beiden Verbündeten begangen worden. Wir haben Italien nicht bedroht, sein Ansehen nicht geschmälert, seine Ehre und seine Interessen nicht angetastet. Wir haben mehr getan: Als Italien seine begehrliehen Blicke über Unsere Grenzen sandte, waren Wir, um das Bundesverhältnis und den Frieden zu erhalten, zu schmerzlichen Opfern entschlossen. Aber Italiens Begehrlieheit war nicht zu stillen. Und so muss sich das Schicksal vollziehen. Der neue heimtückische Feind im Süden ist kein neuer Gegner. Novara, Mortara, Custoza und Lissa. Ich grüsse meine Kampfbewährten, siegerproben Truppen, Ich vertraue auf sie und ihre Führer! Ich vertraue auf Meine Völker, deren beispiellosem Opfermüte Mein väterlicher Dank gebührt. Franz Joseph m. p.” Vö.: *Rauchensteiner* 2013. 395–396. o.

¹⁰⁹ HL TGy 571. sz. tanulmány; A világháború 1914–1918. IX. k. 690. o.

¹¹⁰ *Afflerbach* 2007. 55. o.

¹¹¹ *Kronenbitter* 2015. 115. o.

¹¹² *Csonkaréti* 2001. 53. o.

¹¹³ *Kronenbitter* 2015. 113. o.

geskedések megindulásakor határon, további 84 gyalogzászlóalj, 15 lovasszászad, 68 üteg felvonulóban volt.¹¹⁴

A Polában és Cattaróban horgonyzó osztrák–magyar flotta az Olaszország elleni háború kitörésekor a következő egységekből állt: 15 csatahajó, 3 páncélos cirkáló, 9 cirkáló, 19 romboló, 7 torpedóhajó, 32 első osztályú nyílttengeri torpedónaszád, 7 tengeralattjáró, összes vízkiszorítása 240 716 bruttó regisztertonna volt.¹¹⁵

Az olasz csapatok hadrendje a Délnyugati Fronton, 1915. május 24-én

A főparancsnok a király, mint legfelsőbb hadúr nevében: Luigi Cadorna vezérkari főnök.

- 1. hadsereg (Roberto Brusati altábornagy)
  - III. hadtest (Vittorio Camerana altábornagy): 5., 6. és 35. gyaloghadosztály
  - V. hadtest (Lorenzo Aliprindi altábornagy): 9., 15. és 34. gyaloghadosztály
  - A hadtest- és hadseregek közvetlen alakulatokkal együtt összesen: 117 és fél zászlóalj, 16 lovasszászad, 78 üteg, 1 repülő század, abból május 24-én hadműveletekre kész: 114 zászlóalj, 5 lovasszászad, 91 üteg (az erődökből beosztott mozgó ütegekkel együtt).
- 4. hadsereg (Luigi Nava altábornagy)
  - I. hadtest (Ottavio Ragni altábornagy): 1., 2. és 10. gyaloghadosztály
  - IX. hadtest (Marini altábornagy): 17. és 18. gyaloghadosztály
  - A hadtest és hadsereg közvetlenekkel együtt összesen: 70 zászlóalj, 10 lovas század, 82 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 70 zászlóalj és 21 üteg.
- Carni-csoport (Clemente Lequio altábornagy)
  - Összesen: 31 zászlóalj, 1 lovas század, 25 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 31 zászlóalj, 1 lovas század, 13 üteg.
- 2. hadsereg (Pietro Frugoni altábornagy)
  - II. hadtest (Ezio Reisola altábornagy): 3., 4. és 32. gyaloghadosztály
  - IV. hadtest (Mario Nicolis di Robilant altábornagy): 7., 8. és 33. gyaloghadosztály, alpini A csoport, bersaglieri hadosztály
  - XII. hadtest (Luigi Segato altábornagy): 23. és 24. gyaloghadosztály.
  - A hadsereg és hadtest közvetlenekkel együtt összesen: 122 zászlóalj, 19 lovasszászad, 125 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 95 zászlóalj, 99 üteg.
- 3. hadsereg (Emanuele Filiberto di Savoia, Aostai herceg altábornagy)
  - VI. hadtest (Ruelle altábornagy): 11. és 12. gyaloghadosztály, 1. lovashadosztály
  - VII. hadtest (Vincenzo Garioni altábornagy): 13. és 14. gyaloghadosztály
  - XI. hadtest (Giorgio Cigliana altábornagy): 21. és 22. gyaloghadosztály, 2. lovas hadosztály.
  - A hadtest és hadsereg közvetlenekkel együtt összesen: 85 zászlóalj, 54 lovas század, 97 üteg, abból május 24-én hadműveletekre kész: 51 zászlóalj, 30 lovas század, 49 üteg.

¹¹⁴ *Afflerbach* 2007. 54. o.

¹¹⁵ *Csonkaréti* 2001. 53. o.

A főparancsnokság rendelkezésére állt: a VIII. hadtest (Ottavio Briccola altábornagy): 16. és 29. gyaloghadosztály, a X. hadtest (Domenico Grandi altábornagy): 19. és 20. gyaloghadosztály, a XIII. hadtest (Gaetano Zoppi altábornagy): 25., 30. és 31. gyaloghadosztály, a XIV. hadtest (Salazar altábornagy): 26., 27. és 28. gyaloghadosztály, a 3. és a 4. lovashadosztály, a Padova dandár (Velencében), a Trapani dandár, összesen 144 zászlóalj, 73 lovas század 106 üteg.

Olasz részről összesen 569 zászlóaljat, 173 lovasszázadot, 513 üteget mozgósítottak, abból május 24-én hadműveletekre kész: 364 zászlóalj, 35 lovas század, 294 üteg. Az erődökben 277 vártüzér század, 844 löveg, 2 léggömb szakasz volt. Május 24. és június 15. között további 205 zászlóalj, 138 lovasszázad, 218 üteg érte el a hadműveletekre kész szintet.

Az osztrák–magyar hadsereg hadrendje az olasz fronton 1915. május 24-én

Az arcvonal parancsnoka Jenő főherceg, vezérkari főnöke Krauss Alfred altábornagy.

- Tiroli fővédőkörlet (Tiroli honvédelmi parancsnok: Viktor Dankl lovassági tábornok, vezérkari főnöke Kletus Pichler vezérőrnagy).

Az I. (Ortler), a II. (Tonale), a IV. (Fleimstal) és V. (Pustertal) alkörletben a Franz Scholz altábornagy vezette 90. gyaloghadosztály, a III. (Dél-Tirol) alkörletben a Ludwig Koennen-Horák altábornagy által irányított 91. gyaloghadosztály védekezett. Az ott lévő erőket összesen 27 és fél zászlóalj, 39 polgári lövészzászlóalj, 4 lovas század, 22 üteg képezte. Erősítésként szállítás alatt volt a Konrad Krafft von Dellmensingen német altábornagy vezette Német Alpesi Hadtest (Alpenkorps), amelynek ereje 13 zászlóalj, 1 lovas század, 4 táborig, 3 hegyi és 2 nehéz üteg volt.

- Karintiai fővédőkörlet (Rohr lovassági tábornok hadseregcsoport).

(Franz Rohr lovassági tábornok, Karl Scotti altábornagy vezérkari főnök)

A karintiai fővédőkörlet a hermagori és tarvisi alkörletre oszlott, ott a Karl Langer altábornagy vezette 92. hadosztály és az 57. féldandár, összesen 14 és fél zászlóalj, 2 és fél lovas század, 10 üteg védekezett. Az erődökbe 53 löveg és 26 géppuska volt beépítve. Erősítésként szállítás alatt volt a József Ágost főherceg, lovassági tábornok vezette VII. hadtest (34 zászlóalj, 5 lovas század, 22 üteg).

- Krajna-Tengerpartvidék főkörlet (5. hadsereg, parancsnok: Svetozar Borojević gyalogsági tábornok, Aurel von le Beau vezérőrnagy, vezérkari főnök)

Védőcsapatait az 57., 93. és 94. gyaloghadosztály alkotta Heinrich Goiginger altábornagy parancsnoksága alatt. A 93. gyaloghadosztály (Adolf von Boog vezérőrnagy) védőkörletét a tolmeini, a Plava-Canale-i, a görzi szakasz, a 94. hadosztály (Hugo Kuczera címzetes altábornagy) védőkörletét a comeni, a trieszti és a tengerparti szakasz alkotta. Az 5. hadsereg 27 és negyed zászlóaljjal, 5 és $\frac{3}{4}$ lovas századdal, 28 és fél üteggel rendelkezett. Erősítésként szállítás alatt volt a Vinzenz Fox gyalogsági tábornok vezette XV. hadtest, és a Wenzel Wurm tábornagy vezette XVI. hadtest (összesen 50 zászlóalj, 10 lovas század, 46 üteg).

A polai hadikötő körletében összesen 19 zászlóalj, 1 és negyed lovas század, 1 repülő század tartózkodott.¹¹⁶

¹¹⁶ A világháború 1914–1918. IX. k. 75. sz. melléklet. 23–30. o.

Az osztrák–magyar flottatámadás

A védekezésre kényszerülő szárazföldi haderővel ellentétben a császári és királyi hadiflotta vezetése az olasz hadüzenet kézhez vételekor magához ragadta a kezdeményezést. Május 24-én összehangolt támadást intézett az Olaszország keleti partján fekvő fontosabb kikötővárosok ellen Barlettától a Rimini melletti Corsini csatornáig.

Anton Haus tengernagy, flottaparancsnok többek között az Olaszország keleti partjai mentén futó észak-déli vasútvonal forgalmának megbénítását tűzte ki célul. A flotta zöme 1915. május 23-án 20 órakor futott ki Polából Ancona irányába. A NOVARA cirkáló és a SCHARFSCHÜTZE torpedóromboló négy torpedónaszáddal a Ravenna melletti Corsini csatornában lévő laktanyát és a parti ütegeket lőtte.¹¹⁷ A SANKT GEORG páncélos cirkáló és két torpedónaszád Riminit, a ZRÍNYI csatahajó és két torpedónaszád a Senigallia melletti, a RADETZKY csatahajó és két torpedónaszád Recanatinál a Potenza folyón átfelülő vasúti hidat vette tűz alá. A legnagyobb szabású támadás Ancona kikötőjét érte hajnali 4 és 5 óra között: az 1., 2. és 3. csatahajóosztály (összesen 10 csatahajó), 4 romboló és 20 torpedónaszád lőtte a kikötőt és környékét, miközben 3 haditengerészeti repülőgép hajtott végre támadást egy léggömbhangár ellen Chiaravalléban. Az ADMIRAL SPAUN gyorscirkáló és 3 romboló a Termoli melletti Sinarca híd, Campomarino, Torre di Melito, Vieste kikötői, továbbá a Tremiti szigetek ellen hajtott végre rajtaütést. A HELGOLAND gyorscirkáló és 4 romboló Manfredóniát és Barlettát támadta. Három haditengerészeti repülőgép Velence elleni támadása egészítette ki a vállalkozást. Az akció mellett, hogy az olasz felvonulást késleltette, lehetőséget adott az osztrák–magyar hadvezetésnek az Isonzó vonalának megerősítésére.

A támadás alkalmával a császári és királyi hadihajók – csekély saját veszteséggel – számos helyen megrongálták a part menti vasútvonalat, a kikötők berendezéseit és katonai létesítményeit, a parti ütegeket, jelzőberendezéseket, hajóépítő üzemeket, olajraktárakat, hidakat, vasútállomásokat. A HELGOLAND csoport a tenger fenekére küldte az olasz TURBINE torpedórombolót. Az osztrák–magyar rombolók Ancona előtt egy tehergőzöst elsüllyesztettek, két másikat pedig megrongáltak. Anconában az olasz veszteség összesen 68 halott (abból 30 katona) és 150 sebesült volt. Az erkölcsi károk is jelentősek voltak. Feladatuk elvégzése után a császári és királyi hadihajók május 24-én délig visszatértek a hazai kikötőkbe. Az első világháború ideje alatt ez volt az egyetlen vállalkozás, amikor az egész osztrák–magyar hadiflotta kifutott a tengerre.¹¹⁸

¹¹⁷ HL TGy 961. sz. tanulmány.

¹¹⁸ *Rauchensteiner* 2013. 414. o.; *A világháború 1914–1918. IX. k.* 728. o.; *Halpern* 1998. 226–232. o.

Összegzés

Az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország több évtizedes rossz viszonya, a kölcsönös bizalmatlanság nagymértékben rányomta bélyegét az 1914 augusztusa és 1915 májusa közötti időszak történéseinek alakulására. Mindkét ország politikusai és katonai vezetői egyaránt számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a szövetségi viszony ellenére a közöttük feszülő érdekellentétek fegyveres összefűzésbe fognak torkollni. Az olasz hadba lépéshez vezető út tulajdonképpen a Nagy Háború kitörésével és Olaszország 1914. augusztus 3-án tett semlegességi nyilatkozatával kezdődött.

Az olasz politikai célok megvalósítását a hadsereg készültsége kezdetben erősen hátráltatta. Olaszország külpolitikájában csak akkor léphetett fel erősebben, amikor 1915 tavaszán, hosszas felkészülés után a haderő ütőképessége is jelentősen javult.

A Monarchia, mivel fegyveres ereje az orosz és a balkáni fronton volt lekötve, külpolitikai téren messzemenő engedékenységre kényszerült annak érdekében, hogy ellenségei számát újabbal ne gyarapítsa. A két állam közötti, területi kompenzációra vonatkozó tárgyalások eleve kudarcra voltak ítélve, hiszen az olaszok egyre növekvő területi igényei (főleg 1915 márciusától az antant ígéreteinek birtokában), párosulva a Monarchia politikai és katonai vezetésének a területi engedmények megtételére – az állandó német nyomás ellenére – mutatott csekély hajlandóságával és merevségével (az olasz lakta területek átengedéséről az utolsó pillanatig húzták a döntést, amikor már reménytelenül késő volt), csupán a tárgyalási készség demonstrálására, valamint az olasz hadba lépés elodázására voltak elegendők.

Olaszország kilenc hónapon át tartó semlegességének döntő jelentősége volt, hiszen Ausztria–Magyarország helyzete végzetesre fordulhatott volna, ha a délnyugati határain már kezdetben nagyobb erőket kellett volna felvonultatnia és harcba vetnie. Olaszország 1914 nyarán bekövetkező hadba lépésével a Monarchia és Németország valószínűleg sokkal korábban kényszerültek volna békekötésre.¹¹⁹ Conrad vezérkari főnök tisztában volt vele, hogy a Monarchia nem képes egyszerre három fronton harcolni, még 1914. július 23-án azt mondta Berchtoldnak: „Ha Olaszországtól is tartanunk kell, akkor nem mozgósítunk.”¹²⁰

Az appennini királyság a semlegesség ideje alatt zavartalanul megtehetette háborús előkészületeit és fejleszthette az olasz–török háború befejezése óta elhanyagolt haderejét. Luigi Cadorna vezérkari főnök új haditervet készített, erős határvédelmet hozott létre, az olasz haderő harckészségét magasabb fokra emelte, megkezdte a mozgósítást és a felvonulást, hogy a kedvező időpontban a határok (főként az Isonzo folyó) mentén megkezdje az előrenyomulást.

A dunai birodalom számára szintén létfontosságú volt az olasz semlegesség léte, hiszen fegyveres erejét az orosz és a szerb fronton vethette be, egyidejűleg pedig megfelelő előkészületeket tehetett a délnyugati határ védelmére, amely sokszor csak rögtönzésekre szorítkozott. A hadsereg-főparancsnokság (főként Franz Rohr lovassági tábornok intézkedéseinek köszönhetően) a hátszágban a lehetőségekhez képest elismerésre méltó szervezőmunkát végzett az utolsó tartalékok mozgósításával és hadrendbe állításával, mellyel

¹¹⁹ A világháború 1914–1918. IX. k. 677. o.

¹²⁰ *Hajdu – Pollmann* 2014. 139. o.

megteremtette az olaszok elleni védelmi intézkedések alapjait. A Monarchia hadvezetősége a lakosság és a katonaság szimpátiáját is magáénak tudhatta, az áruló olaszokkal való leszámolás vágya, az ellenük vívott honvédő háború megfelelő erkölcsi tartást adott a háborús előkészületekhez, majd később a harc megvívásához is.

Az olasz hadba lépés – amely közel tíz hónappal a világhétség kitörése után következett be – jelentősége abban állt, hogy a háborúban még inkább az antant javára tolódtak el az erőviszonyok, ez az esemény végeredményben a háború további menetét és végkimenetelét is döntő mértékben befolyásolta. Franz Conrad von Hötzendorf osztrák–magyar vezérkari főnök jó egy évtizedes feltételezései és jóslatai beigazolódnak látszottak.

Az új front – amelynek megnyílásával a világháború új, még három és fél évig tartó szakasza kezdődött meg – számottevő osztrák–magyar erőt kötött le (kezdetben alig több mint 200 000 katonát, akiknek száma 1915 végéig 800 000 főre növekedett). Az olasz beavatkozás meggátolta, hogy a központi hatalmak az orosz hadszíntéren a gorlicei áttörés utáni sikerüket döntő módon kiaknázhassák.¹²¹

Az osztrák–magyar csapatok harcértéke és harci szelleme a háború első tíz hónapja alatt nyert háborús tapasztalatok birtokában magasabb volt, mint ellenfelüké. A Monarchia ráadásul gördülékenyen és gyorsan hajtotta végre az orosz és a szerb frontról erősítésként beérkező erőinek átcsoportosítását. Az antant várakozásaival ellentétben az olasz fél számára kedvező viszonyok között és jelentős túlerő birtokában megindított támadást már kezdetben sem koronázta siker. Az olaszoknak rengeteg katonájuk életével kellett megfizetniük tapasztalatlanságukat: veszteségeik a háború idején végig jóval magasabbak voltak, egy osztrák–magyar katonára átlagosan 4,3 harcmezőn elesett olasz katona jutott.¹²²

¹²¹ *Afflerbach* 2007. 53–54. o.

¹²² *Minniti* 2015. 102. o.

BIBLIOGRÁFIA

- A világháború 1914–1918. IX. k. A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Hadilevéltár. IX. k. Budapest, 1940.
- Afflerbach 2007. *Holger Afflerbach*: „Vani e terribili olocausti di vite umane”. Luigi Bongiovannis Warnungen vor dem Kriegseintritt Italiens im Jahre 1915. In: *Johannes Hürter und Gian Enrico Rusconi* (Hrsg.): *Der Kriegseintritt Italiens im Mai 1915*. München, 2007.
- Balla 2010. *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábor-szernagyok. Budapest, 2010. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Balla 2014. *Balla Tibor*: A militarista birodalom mítosza. Az osztrák–magyar haderő az első világháború előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 3. sz. 628–645. o.
- Bihl 2010. *Wolfdieter Bihl*: *Der Erste Weltkrieg 1914–1918. Chronik – Daten – Fakten*. Wien–Köln–Weimar, 2010.
- Caracciolo 1937. *Mario Caracciolo*: *Italien im Weltkrieg*. Roma, 1937.
- Conrad 1921. *Feldmarschall Conrad*: *Aus meiner Dienstzeit 1916–1918. Erster Band*. Wien–Berlin–Leipzig–München, 1921.
- Csonkaréti 2001. *Csonkaréti Károly*: *Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete 1867–1918*. Budapest, 2001.
- Hajdu – Pollmann 2014. *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc*: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Budapest, 2014.
- Halpern 1998. *Paul G. Halpern*: *Anton Haus. Österreich–Ungarns Grossadmiral*. Graz–Wien–Köln, 1998.
- Hentzschel 2008. *Rolf Hentzschel*: *Festungskrieg im Hochgebirge. Der Kampf um die österreichischen und italienischen Hochgebirgsforts in Südtirol im Ersten Weltkrieg*. Bozen, 2008.
- Jordan 2008. *Alexander Jordan*: *Krieg um die Alpen. Der Erste Weltkrieg im Alpenraum und der bayerische Grenzschutz in Tirol*. Berlin, 2008.
- Komjáthy 1966. *Miklós Komjáthy* (Eingeleitet und zusammengestellt von): *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Budapest, 1966. (Publikationen des Ungarischen Staatsarchivs II., Quellenpublikationen, 10.)
- Krámli 2014. *Krámli Mihály*: *Az osztrák–magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 3. sz. 646–662. o.
- Kronenbitter 2015. *Günther Kronenbitter*: *Die k. u. k. Armee an der Südwestfront*. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): *Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*. Wien–Köln–Weimar, 2015.
- Kuprian 2015. *Herman J. W. Kuprian*: *Heimatfronten*. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): *Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918)*. Wien–Köln–Weimar, 2015.

- Lukachich* 1918. *Lukachich Géza*: A Doberdó védelme az első isonzói csatában. Budapest, 1918.
- Magyarország az első világháborúban. Lexikon *Mazzini* 2015. *Federico Mazzini*: Kriegserfahrungen. Italienische Soldaten an der italienisch-österreichischen Front. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). Wien–Köln–Weimar, 2015.
- Mentzel* 1997. *Magister Walter Mentzel*: Kriegsflüchtlinge in Cisleithanien im Ersten Weltkrieg. Dissertation. Wien, 1997.
- Minniti* 2015. *Fortunato Minniti*: Generalstabschef Luigi Cadorna und die italienische Kriegführung. In: *Nicola Labanca – Oswald Überegger* (Hrsg.): Krieg in den Alpen. Österreich–Ungarn und Italien im Ersten Weltkrieg (1914–1918). Wien–Köln–Weimar, 2015.
- Muigg* 2010. *Mario Muigg*: Risorgimento, Irredentismus und die Aufrüstung Italiens vor dem Ersten Weltkrieg. In: *Wolfram Dornik – Johannes Giessauf – Walter M. Iber* (Hrsg.): Krieg und Wirtschaft. Von der Antike bis ins 21. Jahrhundert. Innsbruck–Wien–Bozen, 2010. 427–440. o.
- Rauchensteiner* 2013. *Manfried Rauchensteiner*: Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918. Wien–Köln–Weimar, 2013.
- Ropponen* 1986. *Risto Ropponen*: Italien als Verbündeter. Die Einstellung der politischen und militärischen Führung Deutschlands und Österreich–Ungarns zu Italien von der Niederlage von Adua 1896 bis zum Ausbruch des Weltkrieges 1914. Helsinki, 1986.
- Rusconi* 2007. *Gian Enrico Rusconi*: Das Hasardspiel des Jahres 1915. Warum sich Italien für den Eintritt in den Ersten Weltkrieg entschied. In: *Johannes Hürter und Gian Enrico Rusconi* (Hrsg.): Der Kriegseintritt Italiens im Mai 1915. München, 2007.
- Schäfer* 1931. *Generalmajor der Reserve Hugo Schäfer*: Die Kriegspläne Italiens gegen Österreich–Ungarn. In: Ergänzungsheft 2. zum Werke „Österreich–Ungarns letzter Krieg“. Wien, 1931.
- Steinitz – Brosch* 1937. Generalmajor d. R. *Eduard Ritter von Steinitz* und Generalmajor d. R. Ing. *Theodor Brosch Edler von Aarenau*: Die Reichsbefestigung Österreich–Ungarns zur Zeit Conrads von Hötzendorf. In: Ergänzungsheft 10 zum Werke „Österreich–Ungarns letzter Krieg“. Wien, 1937. (Sonderabdruck aus den „Militärwissenschaftlichen Mitteilungen“)
- Szabó* 1980. *Szabó László*: Doberdo, Isonzo, Tirol. Budapest, 1980.
- Überegger* 2003. *Oswald Überegger*: Auf der Flucht vor dem Krieg. Trentiner und Tiroler Deserteure im Ersten Weltkrieg. *Militärgeschichtliche Zeitschrift*, 62. (2003) Heft 2. 355–393. o.
- Überegger – Rettenwander* 2004. *Oswald Überegger – Matthias Rettenwander*: Leben im Krieg. Die Tiroler „Heimatfront“ im Ersten Weltkrieg. Bozen, 2004.